**Muhammadiyev Dilshodjon Zoyir o'gli**

Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura talabasi

# EKVIVALENTLIKNING LISONIY PRAGMATIK TADQIQI

# (DINIY SO'ZLAR TARJIMASI MISOLIDA)

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada ekvivalentlikning lisoniy pragmatik tadqiqi (diniy so'zlar tarjimasi misolida) arab va boshqa diniy matnlarni tahlili va uning ma’nolari haqida yoritilgan.

**Kalit so’zlar:** Quyosh, Xufton, qora , qorong’u frazeologik, dili, (yoki ko’ngli, ta’bi) ko’ngli g’ash , xafa ma’nolar, vaqt , yetti (yoki ikki, uch).

## KIRISH

Tarjima - millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi bo'lib, bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi hisoblanadi. Har bir sohaning o'zi tadqiq qiladigan yo'nalishi, o'rganadigan muammolar tizimi mavjud bo'ladi. Xuddi shunday tarjima sohasida ham bir qancha o'rganiladigan masalalar bo'lib, biz ko'rib chiqadigan masala»badiiy tarjimada ekvivalentlik va adekvatlik masalasi"dir. Adekvat - (lot.»adequatues», «o'xshash», «to'la mos», «bir xil» degan ma'nolarni anglatadi) tarjima mukammal tarjima hisoblanadi. Adekvat tarjima tushunchasining mualliflari bo'lgan A.N.Feorov va Ya.L.Reskerning fikricha,»mukammal tarjima deganda, asl nusxani to'liq aks ettiruvchi, uning muvofiq va u bilan tenglashadigan tarjima adekvat tarjima deyiladi".

Ekvivalent tarjima bu - badiiy matnni to'liq aks ettirib berish va asl nusxa matnining mazmunini saqlagan holda tarjima qilishdir. Yirik tarjimashunos olimlar Ya.L.Resker, A.Shveytser, L.Barxudarov va V.Komissarovning lingvistik tarjima nazariyasiga oid bo'lgan adekvat va ekvivalent tarjima haqida quyidagi fikrlarni aytadilar :»Adekvat tarjima ekvivalentlikning oliy darajasi bo'lib, unda asliyatning

janriy - stilistlik talablari, barcha lisoniy va g'ayrilisoniy (ekstralingvistik ) omillar hisobga olingan, maksimal darajada hissiyot va asliyat va asliyat ruhi saqlangan bo'ladi. Har bir adekvat tarjima, albatta, ekvivalent bo'ladi, ammo har bir ekvivalent tarjimani adekvat deb bo'lmaydi". Tarjimashunoslikda adekvat va ekvivalent tushunchalarini ko'plab uchratishimiz mumkin.

Hozirda yurtimizda bo沃ayotgan ijitmoiy-iqtisodiy, moliyaviy, siyosiy-huquqiy tizimlaridagi islohotlarning tilning leksik sathiga kirib kelayotgan xalqaro terminlar sonini ko沃aytirmoqda. Bu hol shu sohada faoliyat yuritayotgan insonlardan o沃z kasbiga oid termin va tushunchalar haqida to沃iq va aniq ma厠umotga ega bo沃ishlarini talab etmoqda. Arab tilidagi kelishik shakllari o`zbek tili bilan qiyoslangan holda uchtadir. Kelishik tushunchasini ifodalovchi termin arab tilida i厠rob deb nomlanadi. Quyida nahvshunos olimlarning bu termin haqidagi qarashlari keltirilgan.

قال جاس الله انزيخششي ف كرات "انَّفصم ف صُاعح الإعشاب" : ً الاسى انَّعشب يا اخرهف آخش ّ

تاخرلاف انعِايم نفظا تحشكح أ تحشف أ يحلا فاخرلاف نفظا تحشكح ف كم يا كا حشف إعشات صحِفح)".(صحِحا أ جاسًا يجشِا91)

Jarulloh Az-Zamaxshariy “al- Mufassal fi sino’atil- I’rob” nomli kitobida: ”Ismning kelishikda tuslanishi - so’z oxiri sintaktik vazifasiga ko’ra unlilar o’zgarishi, harflarning o’zgarishi (so’z oxiridagi) hodisasidir”. (19-bet).

قال انشِخ يصطفى انغلا ف كرات "جايع انذسُس انعشتِح" : إرا اَرظَّد انكهَّاخ ف انجَّهح؛ يا صحِفح )".انعِايم لاخرلاف تاخرلاف يشكز فِا آخش ٌرغِش03)

Mustafo G’alayiniy “ Jomi’ud- durusil- arabiyyati” kitobida ismlarda kelishik haqida :” Gapda so’zlar oxiri o’zaro sintaktik munosabatga kirishganda ma’lum sabablarga ko厠a o厠garishi. (30-bet)

Termin lotincha terminus so汴zidan olingan bo汴ib, oxiri , chek , chegara , tugash degan ma服olarni bildiradi. V.N.Shevchuk terming quyidagicha ta服f beradi: Termin bu so汴 bo汴ib, o汴ta asrlarda aniqlash , ifodalash degan ma服olarni ifodalagan:

1. Qadimgi fransuz tilida mavjud bo汴gan terme leksemasi so汴 degan ma服oni anglatadi . A.A.Reformatskiy esa buni quyidagicha izohlaydi: Termin bu so汴 bo汴ib o汴ining alohida va maxsus belgilari bilan chegaralandi, fan, texnika, iqtisodiyot, siyosat va diplomatiya sohalarida bir ma服oli, aniq so汴dir

2. U ekspressivlikdan holi muayyan predmet yoki tushunchani ifoda etuvchi, o汴ining qat服y va aniq mazmuniy chegarasiga hamda izohiga ega bo汴adi . V.P.Danilenko termin so汴iga quyidagicha aniqlik kiritadi: Termin (lar) lug服t tarkibining bir qismi hisoblanib, muayyan fan va soha leksik birliklarining aniq nomi, ta服fidir

3. B.N.Golovin esa termin haqida: kasb-hunar nuqtai nazaridan qaralganida termin o汴ida muayyan kasbiy tushunchalarni ifoda etadi, - deb yozadi.

Diniy tushunchalar nomlari (teonimlar): bayat “Tangri, Xudo”, bačaq//bačağ “ro‘za”, burxan (xit.) “budda; payg‘ambar, but”, yalabač //yalavač //yalafar “payg‘ambar”, savčï “payg‘ambar” va h.k. Ekologik terminlar: sűzűk suv “tiniq, ko‘m-ko‘k suv”, tärkin suv “balchiqli suv”, et yer “yumshoq yer; yumshoq tuproq”, tatïrlïğ yer “qattiq yer”, qarqağ “o‘tsiz va suvsiz joy, qaqroq”, sarğan yer “sho‘rxok yer”, sağïz topraq “sog‘ tuproq”, ačuq kők “ochiq havo” va h.k. Keltirilgan misollar qadimgi turkiy til terminologiyasining mavzu nuqtayi nazaridan turfa, miqdor jihatdan ancha ko‘pligi, istilohlarning asosini asl turkiy so‘zlar tashkil etganini tasdiqlaydi. Ayni paytda sanskrit, xitoy, so‘g‘d, arab, fors-tojik tillariga xos o汴lashmalarning ham o汴ni bilan qo汴langani kuzatiladi.

O沖ta Osiyoning arablar tomonidan fath qilinishi oqibatida islom dini, arab tili va madaniyati, arab xati shu mintaqada azaldan istiqomat qiluvchi xalqlar, millatlar, qabilalar, qavmlar, urug沖ar intellektual hayotidan mustahkam o沖in oldi. Arablar hukmronligidan keyin eron madaniyati, ayniqsa, Somoniylar hukmronligi yillarida taraqqiy etdi va uning turkiy tillar tabiati, xarakteriga ma厠um darajada ta厠iri ko沖ga tashlandi. X asr oxiriga kelib Sharqiy Turkiston, Yettisuv va Koshg沖arda Qoraxoniylar saltanati tashkil topdi. Shu davrdan e厠iboran turkiy adabiy tillarning shakllanishida jiddiy ijodiy jarayonlar sodir bo沖di. Qoraxoniylar vaqtida jonli tillar adabiy tildan farqli o沖aroq chet tillar elementlariga nisbatan oz ta厠irda bo沖gan. Fors-tojik tili aksariyat hollarda rasmiy-idoralarda eski turkiy til bilan yonma-yon qo沖langan u bilan raqobatga kirishgan.

Xullas, terminlar umumadabiy so沖zlardan tubdan farqlanuvchi leksik qatlamni o沖ida mujassam etadi. Ushbu farq quyidagi asosiy xususiyatlarda aksini topadi: semiotik (terminlarda belgi va ifodalovchi o沖aro simmetrik munosabatga kirishadi); vazifaviy (terminlar nafaqat nominativ, balki definitiv funksiyaga egaligi bilan ham xarakterlanadi);

semantik (terminlar faqat maxsus tushunchalarni ifodalaydi, ularning har biri o沖 ma厠osiga ko沖a unikaldir); tarqalish, ommalashish (faqat fan tiliga oid terminlar muayyan qismining umumadabiy tilga kirishi ularning boshqa sistemaga xosligiga to沖qinlik qilmaydi); shakllanish yo沖lari va vositalari (terminologiyada umumadabiy til so沖 yasalishi vositalarining harakati maxsuslashgan, standart, turg沖n modellarni ishlab chiqishga bo沖ysunadi) (Danilenko 1977; 208).

Diniy atama: quyosh botgandan bir yarim soat o’tgach o’qiladigan kechki namoz. Xufton deganda ko’p hollarda xufton namozi tushunchasi anglashiladi. Xufton xalq tasavvurida qora , qorong’u ma’nolarida ham o’zlashib,

frazeologik birikmalarning shakllanishiga asos bo'lgan. Masalan, dili (yoki ko'ngli, ta'bi) xufton iborasi ko'ngli g'ash , xafa ma'nolarida qo'llanadi. Xufton so'zining sanoq sonlar bilan kelishi leksema semantikasidagi vaqt semasini darajalab ko'rsatishga xizmat qiladi: yetti (yoki ikki, uch) xufton Allamahal, allavaqt (O'TIL,4,430).

Tahorat – namoz o'qish, ibodat oldidan yuvinish, poklanish jarayoni. Tahorat arabcha "tozalik, poklik, yuvinib toza bo'lganlik"; "hojatdan so'ng suv bilan tozalanish" ma'nolarida qo'llanadigan diniy atama. Ibodat qilish, namoz o'qish, qur'on tilovat qilish oldidan bet, qo'l, oyoq va boshqa a'zolarni yuvish, poklanish, shunday poklangan holatga nisbatan ishlatiladi (O'TIL,4,41). Tahorat olmoq tahorat qilish tushunchasini ifodalaydi.

Quyidagi matnda etnik nomlar transliteratsiya usulida o'girilgan: Bukungi **qorachopon** va **qipchoq** nizolarini sizga bir timsol o'rnida ko'rsatayin: o'ylab ko'rilsin, bu nizolardan bizga qanchalik foyda va qipchoq og'aynilarg'a nima manfaat hosil bo'lmoqda? [1,18]. В качестве примера может служит существующая вражда между **карачапан** и **кипчаков**: Подумайте, какого ползa выгода для нас и братев наших кипчаков от этих распрей? [2,20]. Qoidaga ko'ra, atoqli otlar, qabila, urug' nomlari transliteratsiya usulida beriladi (karachapan, kipchak). **Qorachopon** o'zbek urug'laridan birining nomi. Qipchoqlar 1. XI XV asrlarda Uralbo'yi va Volgabo'yi dashtlarida, hozirgi Qozog'istonning markaziy va g'arbiy qismlarida yashagan, keyinchalik boshqa hududlarga ham tarqalgan ko'chmanchi turkiy xalq. 2. O'zbek xalqi etnik tarkibidagi asosiy urug'-qabilalardan biri (O'TIL, 5, 298). Hasanali o'rnini yozar ekan tavba deb qo'ydi [1,21]. Стеля себе, Хасанали лиш произнес "тавба" [2,24].

**Tavba** arabcha "aybiga iqror bo'lish; gunohlari uchun kechirim so'rab yolvorish" ma'nolarini ifodalaydi. 1. Qilmishidan ta'zir yeb yoki pushaymon bo'lib, uni qaytarmaslik uchun qilingan azm-qaror, berilgan va'da yoki qilmishi uchun so'ralgan uzr. 2. Biror g'ayritabiiy narsa, hodisa oldida istig'for aytish, xudodan kechirim so'rash ma'nosida

qo’llanadi. 3. Diniy termin sifatida tasavvufda: solikning tariqat sari qadam qo’yishidan oldin qilgan barcha gunohlaridan tavba qilib, kelajakda biror gunoh ishni qasddan qilmaslikka azmu qaror qilishi. Tavba so’zi nutqda ko’p qo’llanishi natijasida taajjublanish, hayronlikni
bildiruvchi undov so’z yuzaga kelgan. Undov so’zning mohiyatida ham Ollohning qudratiga va san’atiga iqror bo’lish hamda uzr so’rash yotadi. Tavba so’zidan ichki imkoniyat asosida tavba qilmoq, tavbasiga tayanmoq fe’llari yasalgan. Tavba qilmoq tavbani bildiruvchi kechirim so’zlarini, shuningdek, «tavba» so’zining o’zini aytmoqdir. Tavbasiga tayanmoq qilmishidan nihoyatda pushaymon, ta’zirini yegan holatda bo’lmoq, shunday holatga tushmoqni ifodalaydi (O’TIL, 3,630).

Tavba leksemasi tazarru so’zi bilan juft qo’llanib, uzr so’rashning yuqori darajasini ifodalash uchun ishlatiladi: tavba-tazarru [tavba + tazarru] qilmishi uchun astoydil kechirim so’rash; qilmishiga o’kinib, iqror bo’lib, yalinib so’ralgan uzr. **Tazarru** arabcha o’zini past tutish, itoatkorlik; yalinish, yolvorish ma’nolarini anglatadi (O’TIL, 3,640). **Tavba-tazarru qilmoq** yalinib-yolvorib uzr aytmoq. Ruscha tarjimada tavba so’zi izoh bilan berilgan: восклицание, означающее “Чур, меня”. Choyni ichib bo’lg’andan keyin qutidor fotiha o’qub o’rnidan turdi:
- Men senga aytib qo’yay, Kumush, - dedi turar ekan qutidor Oftob oyimga, - bu kunga bir mehmon aytkan edim. Cho’ringni chiqarib mehmonxonani tozalat. Anovi yangi qoplag’an ko’rpalaringni ber, tanchaga o’shani yopsin [1,29].
Закончив чаепитие, кутидор прочел фатиху и, вставая с места, заметил:
- Кумуш, имей в виду, я пригласил на сегодня одного гостя. А Офтобаим сказал: – Прикажи служанке прибрается в михманхане. Дай ей вон те новые курпачи, пуст ими накроет сандал [2,32].

Ushbu matn tarjimasida madaniy munosabatlarga doir realiya o’z ifodasini topgan. Realiya vazifasida, odatda, narsa-buyum, ashyolar ko’p qo’llansa, ayrim o’rinlarda milliy munosabat va qadriyatlar ham mohiyatiga ko’ra realiya hodisasini ifoda etadi. Keltirilgan matn parchasida o’zbek xalqi madaniyatiga xos bo’lgan

qayta nomlash funksiyasi mavjud. Bu hodisa metonimiya asosidagi ma'no ko'chishi natijasida yuz beradi. Qayta nomlash er-xotin munosabatlarida kuzatiladi. Er-xotin bir-birlariga farzandlarining ismi bilan murojaat qilishgan. Bu esa o'ziga xos me'yor, odob-andisha, hurmat belgisi sanalgan. Mazkur matn tarjimasida yana bir jihat ko'zga tashlanadiki, bu holat milliy mental xususiyat bilan bog'liq. Qutidor Oftoboyimga yuzlanib Kumush deb (qizining nomi bilan) murojaat qiladi. Tarjimon bu holatni Mirzakarim qutidorning avval Kumushga (qiziga), keyin esa Oftob oyimga (xotiniga) murojaat qilgan ko'rinishda tasvirlagan. O'zbeklarda erxotin munosabatida o'ziga xos qadriyat mavjud.

## XULOSA

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, tarjimon o'zbekcha milliy Diniy so'zlar tarjimasida ni rus tiliga o'girishda transliteratsiya usulidan ham, tarjima va izohlash usullaridan ham unumli foydalangan va o'z ishini muvaffaqiyatli amalga oshirgan.

Diniy so'zlar tarjimasida birliklar til o'rganish jarayonida ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Zamon talablari asosidagi til ta'limi masalalari bilan shug'ullanadigan lingvodidaktikada madaniy belgilarni o'zlashtirishga ham e'tibor qaratiladi. Diniy so'zlar tarjimasida tilning lug'at boyligi, frazeologik qatlami, obrazli ifoda va o'xshatishlarning mazmun-mohiyatini yoritishda ham ahamiyatlidir. Diniy so'zlar tarjimasida ni transliteratsiya usulida o'girish til madaniyatida mavjud voqelikni aniq ifodalashga yordam beradi. Transliteratsiya usulining cheklangan tomoni ham mavjud. Bunday usuldan foydalanish tarjimada o'rganilmagan va tushunarsiz so'zlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Shunday bo'lsa-da, ma'lum xalq madaniyatiga xos tushunchalarning boshqa madaniyatlarga keng yoyilishini ta'minlaydi.

## Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Абдулла Қодирий (2004).Ўткан кунлар. – Тошкент.
2.Абдулла Кадыри (2009). Минувшие дни. – Тошкент.

3.Ахманова О.С. (1969). Словарь лингвистических терминов. – Москва.
4.Черемисина Т.И. (1983). Функциональный аспект неассимилированных заимствований. – Москва.

5 Маслов Ю.С. (1987). Введение в языкознание. – Москва.

6.Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. (1999). Толковый словарь русского языка. – Москва.

7.Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. (1985). Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя. – Москва.
8.Соболев Л.Н. (1952). Пособие по переводу с русского языка на французский. – Москва.